

Mellan sekulära och religiösa förväntningar

*Civilreligion på individnivå i Sverige*¹

In-between Secular and Religious Expectations: Civil Religion at an Individual Level in Sweden

This article responds to recent calls for reconsidering the concept ‘civil religion’ to advance the understanding of how both religious and secular authorities shape individuals’ attitudes towards the religious. ‘Civil religion’ is defined as set of religious symbols and practices that can be studied at an individual level. The analysis utilized representative survey data collected in 2016–2017 in Sweden. Four basic forms of ‘civil religion’ were identified and justified in relation to expectations held by both religious and secular authorities in Sweden over time. The analysis showed that the identified forms of ‘civil religion’ differ in terms of social class, gender and age. The results are taken to raise further research questions about relationships between high socioeconomic status and criticism of religion and about low socioeconomic status and adherence to religious minorities in Sweden. In addition, it is stipulated that a civil religion approach to religious attitudes might shed new light on questions concerning contemporary covenants and shared ideas about the religious.

Key words: Civil religion at an individual level, Religion and Politics in Sweden, Socioeconomic status

UNDER ÅRHUNDRANDEN HAR det funnits lagar, regler och förordningar som formulerat ramarna för religion i Sverige. Ett exempel är kyrkolagen från 1686 som reglerade förhållande mellan kyrka och stat i över 300 år. Först 1993 antogs en ny kyrkolag i Sverige. 1686 inleds lagen med orden ”Uti vårt Konungarrike och dess underliggande länder, skola alle bekänna sig, endast och allena, til den Christeliga Lära och Troo (Kyrkio-Lag och Ordning 1686, §1). Enligt lagen förväntas alla acceptera en kristen tro. Kraven på att acceptera tron löper som en röd tråd genom lagtexten samtidigt

1 Analyserna presenterade i den här artikeln är baserade på enkätdata insamlade av SOM-institutet under hösten 2016 och våren 2017. Författaren deltog i datainsamlingen genom samverkan som finansierades av analysenheten vid Svenska kyrkan ledd av Pernilla Jonsson. Tack till SOM-institutets medarbetare för kloka kommentarer och synpunkter vid datainsamlingen. Tidigare versioner av denna text har lästs och kommenterats av Andreas Sandberg (analysenheten, Svenska kyrkan), Sandra Torres (Uppsala universitet), Lennart Weibull (Göteborgs universitet) och Johan Willander (Gävle högskola). Stort tack för all hjälp! Jag är också tacksam för att text och analys förbättrats tack vare konstruktiva och relevanta synpunkter från två anonyma granskare.

som krav på den enskildes skyldighet att delta i gudstjänst lyser med sin frånvaro. Trots att kyrko-lagen justerats flera gånger mellan 1686 och 1993 bibehölls tonvikten på läran till förmån för den regelbundna praktiken. I viss mån finns tonvikten kvar i de två lagar som idag formulerar ramarna för Svenska kyrkan (SFS 1998: 1591) och trossamfund (SFS 1998: 1593). Gemensamt för dessa lagar är nämligen att de uttrycker krav på att samfund regelbundet firar gudstjänst eller ordnar motsvarande andakter samtidigt som lagarna inte innehåller krav på att samfundens medlemmar ska delta i de anordnade andakterna.

Ramarna för det religiösa gör det alltså fullt möjligt att vara medlem i en religiös organisation utan att för den skull delta regelbundet i gudstjänster eller andakter. Vissa grundläggande förutsättningar för att göra så är inte nya utan har funnits länge. Att vissa aspekter av det religiösa varit obligatoriska medan andra varit valbara går stick i stäv med populära beskrivningar av Sverige som ett sekulariserat land. Relativt få gudstjänstdeltagare lyfts nämligen ofta fram som bevis för sekularisering i Sverige (jmf., Norris & Inglehart 2004). Balansen mellan obligatoriskt och valfritt går också stick i stäv med nutida analyser av religiositet där passivt medlemskap i religiösa organisationer tolkas som en svag form av religiositet (jmf., Voas 2009; Weibull och Strid 2011). Passiva – eller praktiskt taget alla som inte uppfyller kraven av att ha en religiös identitet, acceptera trossatser och delta regelbundet i andakter – faller analytiskt mellan kategorierna religiösa och icke-religiösa. Inom religionsvetenskapen antas de passiva ofta utgöra en övergångskategori som på sikt förväntas övergå till att bli icke-religiösa (jmf., Willander 2014).

En konsekvens av att de passiva betraktas som en övergångskategori är att analyser sällan fokuserar på denna grupp utan de religiösa. Analyser utifrån dem som antas vara religiösa genererar förvisso kunskap om samband mellan socioekonomisk status och religiositet (jmf., Weibull och Strid 2011; Bromander 2013) men inte nödvändigtvis motsvarande kunskap om passiva och icke-religiösa. Trots att det funnits förutsättningar för ett passivt medlemskap under lång tid och de passiva utgör en stor andel av befolkningen så har denna grupps sociala ställning hamnat i skymundan för analyser som fokuserar antingen på religiösa eller icke-religiösa grupper. Därför avser analysen i denna artikel bidra med kunskap om socioekonomisk status i termer av social klass, kön och ålder för religiösa såväl som passiva och icke-religiösa.

Den här artikeln utgår vidare från att diskussionen om "civilreligion" (jmf., Bellah 1967/2005) kan bidra med sociologisk relevans för analyser av helt spektra av religiös tillhörighet. Artikelns inledande exempel – kyrkolagar – är valt för att illustrera kontinuiteten i förutsättningarna för individers förhållningssätt till det religiösa. Exemplet är valt för att illustrera varför den passiva gruppen är relevant i ett civilreligiöst perspektiv. Kyrkolagarna har nämligen alltid formulerats av representanter för staten tillsammans med religiösa företrädare. Närheten mellan de som representerar sekulära intressen och de som representerar religiösa har varierat över tid men både religiösa organisationer och politiska makthavare har påverkat dess utformning. Nyligen har den amerikanske sociologen Philp Gorski (jmf., 2017; 2011a; 2011b) föreslagit att sociologin återtar begreppet civilreligion för att förstå hur inställning till det religiösa

formas av både religiösa organisationer och politiska makthavare. Enligt Gorski är en poäng med att betrakta överenskommelser mellan stat och religion i termer av civilreligion att tydliggöra att överenskommelser inte kan kontrolleras fullt ut av vare sig religiösa eller sekulära företrädare. Resultatet av överenskommelserna kan istället betraktas som en social entitet i sin egen rätt, formad av hur krav och förväntningar från både stat och religiösa organisationer uppfattats och hanterats av individer i ett land. Som sådan är civilreligion möjlig att studera och beskriva.

I klartext betyder en civilreligiös tolkning av de religiösa, passiva och icke-religiösa ett analytiskt skifte. Skiftet består av att tolkningar av individers religiösa handlingar ändras från vad religiösa organisationer förväntar sig av individer till, att betrakta det individer gör som sätt att hantera krav och förväntningar från både sekulära och religiösa intressen. Genom att vissa förutsättningar eller ramverk är beständiga under lång tid ges flera generationer möjlighet att ha kunskap om, hantera och finna sätt att förhålla sig till dessa. Med Berger och Luckmanns (1966) hjälp kan det som händer förstås som socialisation. Över tid kan sätten att hantera förväntningar förändras. Ibland kompromissar enskilda eller grupper med statliga krav, ibland med förväntningar från religiösa organisationer. Ibland, som i exemplet med gudstjänstdeltagandet i Sverige över tid, uppstår socialt accepterade praktiker till följd av frånvaron av regler och krav. Dessutom, och det är detta som denna artikel tar fasta på, kan sätten att hantera dessa krav skilja sig mellan grupper i samhället. Analyser som söker tydliggöra skillnader mellan grupper behövs eftersom civilreligionen innefattar hantering av makthavares krav och förväntningar. Att ta reda på vem som gör vad kan därför anses bidra till frågeställningar bortom analysen presenterad i denna artikel såsom varför vissa sätt att tala om det religiösa är mer legitima i Sverige idag än andra. Alltså frågeställningar som rör vad som betraktas som normalt och idealt i relation till det religiösa.

Artikeln är strukturerad utifrån en inledande begreppsdiskussion av civilreligion. Denna diskussion tar avstamp i Bellahs (1967/2005) användning av civilreligion och förlängs av Gorskis (2017) och Wuthnows (2016) användning av begreppet. Att diskussionen utgår från amerikanska sociologers begreppsförståelse innebär att artikelns förståelse av civilreligion skiljer sig från viss nordisk litteratur om ämnet. I avsnittet som följer begreppsdiskussionen tydliggörs att resultatet från flera tongivande amerikanska studier – det vill säga att amerikansk civilreligion betonar tro på Gud – använts för att definiera civilreligion i nordiska studier. Till skillnad från dessa nordiska studier används civilreligion i den här artikeln för att belysa förklarande strukturer och det civilreligiösa förstås som en social entitet i sig själv. Utgångspunkten är alltså att civilreligion *inte* har ett förutbestämt innehåll. Analyserna som presenteras i artikeln bygger på SOM-institutets riksrepresentativa enkätundersökning genomförd under hösten 2016 fram till mars 2017 (se., Andersson, U., m.fl. 2017).

Civilreligion: En begreppsförståelse

Begreppet civilreligion tillskrivs filosofen Jean-Jaques Rousseau (1712–1778) samhällsfördrag; inlemmas i klassisk sociologisk teori genom Émile Durkheims (1858–1917) religionssociologiska analyser presenterade i *The Elementary forms of Religious Life* (2001) och populariseras för sociologiska studier av forskare som Robert Bellah (1927–2013). Begreppets historia gör att litteraturen som diskuterar styrkor och svagheter med olika definitionsförslag sträcker sig långt utöver avsikterna med denna artikel. Istället utgår diskussionen här från Bellahs (1967/2005) inledande ord i artikeln ”Civil Religion in America” eftersom den utgjorde ett startskott för en intensiv akademisk diskussion (jmf., Gorski 2011a). För att introducera läsarna till problemet med civilreligion skriver Bellah:

While some have argued that Christianity is the national faith, and others that church and synagogue celebrate only the generalized religion of “the American way of life,” few have realized that there actually exists alongside of and rather clearly differentiated from churches an elaborate and well-situated civil religion in America. This article argues not only that there is such a thing, but also that this religion – or perhaps better, this religious dimension – has its own seriousness and integrity and requires the same care in understanding that any other religion does (Bellah 1967/2005:40).

Bellah avslutar här efter det inledande stycket med en fotnot där han uttrycker:

Why something so obvious should have escaped serious analytical attention is in itself an interesting problem. Part of the reason is probably the controversial nature of the subject (Bellah 1967/2005:40).

Bellah understryker således att civilreligion inte kan likställas med påståenden såsom att ett land i grunden är kristet. Lika lite kan civilreligion ensidigt betraktas som resultatet av att religiösa företrädare formulerar en berättelse om varför samhället håller samman. Det civilreligiösa är istället ett fenomen som placeras mellan religiösa företrädare och sekulära makthavare. Precis som Bellah kommenterar så verkar detta smita obemärkt förbi vederhäftig analys. När Bellah går vidare och exemplifierar det han kallar ”controversial nature of the subject” som orsak till negligeringen nämner han att frågan om civilreligion blev en ickefråga i USA under tidsperioder då konservativa religiösa ansåg sig äga tolkningsföreträde och likställde kristendom med nationsreligion². Bellahs orsaksförklaring är tänkvärd eftersom civilreligion i en nordisk kontext ofta antas förvaltas och upprätthållas av de lutherska majoritetskyrkorna (jmf., Furseth och Repstad 2005:143) och gränsen mellan kyrkligt medlemskap och civilt medborgarskap tidvis varit hårfin i Norden.

2 Gorski (2011a) definierar ”nationsreligion” till sådan religion som individer boende i ett land måste tillhöra för att betraktas som medborgare.

Bellahs argument väckte en omfattande debatt från slutet av 1960-talet men när Bellah (1980) kommenterar denna skriver han att mycket av debatten ”has been rather sterile, focusing more on the form than content, definition than substance” (Bellah 1980:vii). Fokus på definitionsfrågan är olycklig menar Bellah, då analyser av civilreligion behövs för att det otvivelaktigt finns religionspolitiska problem orsakade av att religion och politik behöver förhålla sig till varandra i alla samhällen. Spänningar mellan politik och religion hanteras av politiska makthavares regelverk och religiösa traditioner och företrädares förväntningar och krav. Som visades inledningsvis i denna artikel sker även detta i Sverige.

Att motivera studier av civilreligion med förekomsten av religionspolitiska problem har bidragit till att civilreligion ofta analyseras utifrån amerikanska presidenters sätt att tala om religion (jmf., Gorski 2017, 2011a, 2011b). Bellah tillsammans med Hammond (1980) ger dock begreppet en betydelse mer lämpad för att studera de uttryck som civilreligion får bland individer boende i ett land. Om civilreligion skriver de att:

a distinct set of religious symbols and practices may arise that addresses issues of political legitimacy and political ethics but that not are fused with either church or state (Bellah 1980:xi; Hammond 1980).

Genom att betrakta civilreligionen som en uppsättning symboler och praktiker, kan individers sätt att hantera krav och förväntningar från flera källor betraktas som civilreligiöst. Individernas’ civilreligiositet rör därmed religionspolitiska frågor genom att utgöra mer eller mindre accepterade sätt hantera krav och förväntningar från både sekulära och religiösa intressen.

Till sist bör också understrykas att Bellah och Hammonds definition av civilreligion lämnar innehållet i de symboler och praktiker som betraktas vara civilreligion öppna för empirisk undersökning. Eftersom tidigare analyser ofta har fokuserat på förhållanden i USA har resultaten gett intrycket att civilreligion definieras utifrån religiös tro. Ett exempel utgörs av att en betydande majoritet av de som bor i USA säger sig tro på Gud. Att en majoritet – oavsett religion – säger sig tro på Gud har bidragit till att gudstro tolkats som något som förenar det amerikanska folket. Enligt Wuthnow (2016) har utbredd gudstro gett upphov till retoriska uttryck som att den amerikanska befolkningen är en folkgemenskap under Gud. Religiös tro är således ett resultat av undersökningar snarare än konsekvenser av definitioner.

Civilreligion på individnivå i Norden

Inom nordisk religionsvetenskap har civilreligion ofta studerats som makthavares sätt att tala om religion och samhälle (jmf., Furseth 1994, Furseth 2017, Lindberg 2015, Thidevall 2016). Ett exempel på detta är Furseths (1994) studie om hur och i vilken utsträckning den norska nationen motiveras med referens till Gud eller något gudomligt. Furseths analys avgränsas till norska sekulära makthavares tal i samband frigörelsen från Sverige 1905 och Tyskland 1944. Genom att dessa makthavare sällan, eller endast

på ett indirekt sätt, talar om Gud som beskyddare av Norge och det norska folket drar Furseth (1994) slutsatsen att civilreligion visserligen existerar men att det inte är ett särskilt påtagligt norskt fenomen. Furseths slutsats är nära förbunden med de kriterier hon ställer upp för att tal ska kunna kodas som civilreligiöst. Talet måste referera till något gudomligt i en transcendent mening för att beaktas. Furseths kriterier följer således sociologer som Bellah (1967/2005) och Wuthnows (2016, 1988) resultat men inte på samma sätt deras begreppsförståelse av civilreligion.

Att betrakta tal om det gudomliga som civilreligiöst kan leda till att civilreligion hamnar närmre de förväntningar som religiösa företrädare har på individers sätt att förhålla sig till religiositet än de sekulära företrädare som civilreligiösa ramverk formulerats tillsammans med. Möjligen förstärks detta av att undersökningar av civilreligion i Norden ofta utgår från att fenomenet har stark anknytning till de nordiska majoritetskyrkorna (jmf., Furseth och Repstad 2005: 143; Furseth 2017). Därför har analyser inte nödvändigtvis tagit hänsyn till att civilreligion kan innefatta hantering av religiösa såväl som sekulära makthavares krav och förväntningar.

En annan tendens i nordiska studier är att fenomenet civilreligion förstås som ett fenomen med konsekvenser företrädesvis på samhällsnivå (jmf., Furseth 2017). Ett undantag är Sundback (2007) som i sin studie antar, i likhet med Furseth (1994), att uttryck för civilreligion i de nordiska länderna har anknytning till majoritetskyrkorna. Till skillnad från Furseth analyserar Sundback (2007) inställning till det religiösa som förklaring till medlemskap i de nordiska majoritetskyrkorna. Sundback visar att riter som markerar viktiga händelser i människors liv (födelse, äktenskap och död) tillsammans med ett allmänt förtroende för kyrkorna förklarar medlemskap i högre utsträckning än bönevanor och att individen kallar sig själv religiös och sätter stort värde på religion. Sundback tolkar dessa resultat som att civilreligiösa snarare än kyrkoreligiösa motiv förklarar medlemskap i de nordiska majoritetskyrkorna. Data från Sverige visar till och med att bön, religiös identitet och att personligen sätta värde på religionen *inte* förklarar medlemskap i Svenska kyrkan på ett signifikant vis eftersom så många av denna kyrkas medlemmar svarat nekande på enkätfrågorna om detta (jmf., Sundback 2007:274). Eftersom Sundback utgår från att civilreligionen är nära förbunden med medlemskap i majoritetskyrkorna menar hon att civilreligionen kommer avta i styrka i och med att alltfler väljer att lämna majoritetskyrkorna. Betraktas dock civilreligion som förutsättningar formulerade av både religiösa och sekulära intressen kan Sundbacks slutsats omvärderas.

Exemplen ovan visar att civilreligionsperspektiv tidigare använts för att förstå det nordiska sammanhanget och att det antas att ett fenomen som kan kallas civilreligion existerar här. De visar också på en mångfald i analytiska angreppssätt och att det förekommer individorienterade analyser (jmf., Sundback 2007). Analyserna har ofta utgått från att civilreligion bör förstås i ljuset av majoritetskyrkorna och resultat från studier av amerikansk civilreligion har använts som begreppsbestämning snarare än resultat från tidigare forskning. I en litteraturöversikt instämmer Repstad (2009) med de tendenser som skisserats ovan samtidigt som han understryker att forskningsläget behöver kompletteras eftersom alltfler väljer att lämna de nordiska majoritetskyrkorna

samtidigt som den religiösa pluralismen ökar genom migration. För att bidra till en sådan komplettering av kunskap stipuleras i denna artikel att begreppet civilreligion behöver frigöras från antaganden om att majoritetskyrkornas förväntningar på individers handlande är mer analytiskt värdefulla än det sammelsurium av förväntningar som religiösa och sekulära intressen bildar. Härutöver behöver civilreligion förstås som något som utöver samhällsnivån har konsekvenser för grupper såväl som för enskilda individer.

Ett förslag om fyra civilreligiösa basgrupper

Kyrkolagar i Sverige har som tidigare nämnts erbjudit ett kryphål för dem som på grund av bristande religiöst intresse, betungande dagliga arbetsuppgifter eller långa resvägar *inte* deltagit i gudstjänst regelbundet. Kryphålet kan ses som en delförklaring till det faktum att gudstjänstdeltagande inte har varit vanligt i Sverige under lång tid (se, exempelvis Willander 2014; Willander 2015/2016). Möjligheter till passivt medlemskap kan också ha bidragit till kulturella ideal såsom att en person kan tro på något utan att gå i kyrkan eller vara religiös. Sådana ideal är dominanta i dagens diskurser om religiös identitet (jmf., Willander 2013; Thurffjell 2015). För analysen innebär detta att det finns en grupp boende i Sverige som representerar en mittfåra som inte är resultatet av en plötslig nergång i kyrksamhet. Termen ”mittfåra” är i detta sammanhang en översättning av det engelska uttrycket ”mainstream”. Begreppet mittfåra är tänkt att återspegla en analytisk position mellan de som definieras som religiösa respektive icke religiösa. Dessutom återspeglar begreppet mittfåran det faktum att de passiva medlemmarna utgjort en majoritet av Sveriges befolkning under en längre tid (jmf., Willander 2014). Mot bakgrund av förståelsen av civilreligion presenterad i denna artikel kan de sätt som ”mittfåran” förhåller sig till religion förstås som en grupp individers civilreligiositet.

På senare tid har många som tidigare var medlemmar i Svenska kyrkan utan att vara regelbundna gudstjänstdeltagare valt att lämna Svenska kyrkan (jmf., Bromander 2011; Bromander och Jonsson, kommande 2018). Svenska medborgare är sedan 1952 fria att stå utan formell religiös tillhörighet. Det innebär att ett val som många gör idag – att lämna Svenska kyrkan utan att träda in i ett nytt samfund – också kan betraktas som ett sätt att förhålla sig till de lagar som nu gäller i Sverige. Eftersom det finns förskjutning från det passiva medlemskapet till den växande grupp av individer som inte är medlem i någon religiös organisation föreslås att även denna grupp kan betraktas som en civilreligiös mittfåregrupp. Förslaget förstärks av att de som inte tillhör någon religion är en relativt stor grupp som 2010 bestod av cirka en tredjedel av Sveriges befolkning (Willander 2014:130).

Utifrån ovanstående resonemang kan både mittfåran och det som kan betecknas som mer marginell religiös tillhörighet delas in i en äldre och en nyare variant. Denna uppdelning resulterar i fyra civilreligiösa basgrupper som beskrivs i tabell 1.

Tabell 1. Religiös tillhörighet och praktik som fyra civilreligiösa basgrupper

Religiös mittfåra	Religiös marginal
<p>Gammal mittfåra Medlemmar i Svenska kyrkan som sällan eller aldrig deltar i gudstjänst</p>	<p>Gammal marginal Medlemmar i Svenska kyrkan som deltar i gudstjänst regelbundet</p>
<p>Ny mittfåra Individer som inte är medlem i någon religiös organisation</p>	<p>Ny marginal Individer som är medlem i någon religion som är i minoritet i Sverige</p>

Med tanke på att den stora majoriteten i Sverige inte deltagit regelbundet i gudstjänst kan de som deltar regelbundet betraktas som en minoritet, en religiös marginal. Att vara en del av marginalen "Aktiv medlem i Svenska kyrkan" innebär tillgång till särskilda resurser då Svenska kyrkan fram till år 2000 var Sveriges statskyrka. På grund av denna relation benämns marginalen bestående av personer som är aktiva medlemmar i Svenska kyrkan som den gamla marginalen (jmf., Willander 2015/2017: 64).

Gemensamt för de som praktiserar religion men tillhör andra kyrkor, muslimska samfund, eller, exempelvis, buddhistiska eller judiska församlingar har haft andra relationer till den svenska staten än Svenska kyrkans aktiva minoritet. Utifrån ett civilreligionsperspektiv kan sinsemellan så pass vitt skilda religiösa traditioner som en gemensam organisation för buddhism, muslimska samfund och frikyrkor vara relevanta att analysera tillsammans då statens regler, lagar och förordningar ämnade att reglera denna typ av religionsutövning förenar dessa grupper civilreligiöst³. Personer som är medlemmar eller på annat sätt associerade med samfund i minoritet i Sverige benämns här som den nya religiösa marginalen. Språkbruket "ny" är valt eftersom gruppen blivit större sedan religionsfrihetslagen och växt ytterligare genom invandring de senaste årtiondena. Det "nya" med denna grupp ligger således i omfång och sammansättning och inte i att religiös pluralism i sig är ett nytt fenomen.

Utifrån religiös tillhörighet tillsammans med information om praktik föreslås därför att fyra basgrupper av civilreligion urskiljas: En gammal och en ny mittfåra samt en gammal och en ny marginal. Gruppindelningen har fått prefixet "bas" eftersom indelningen inte gör anspråk på att ringa in fenomenet civilreligion i sin helhet. Istället

³ Det finns en även en forskningsetisk och analysteknisk motivering till sammanslagningen av de religiösa minoriteterna till en analyskategori. Exempelvis är gruppen som är medlem i en muslimsk förening/samfund är mycket liten till antalet (n=26) och detsamma gäller de som är medlemmar i annan religion (n=27). Grupperna är alltså så små att fördjupande analyser skulle kunna innebära risk för att någon enskild person kan identifieras. Eftersom religion ingår bland de diskrimineringsgrunder som det finns särskilda övervägande för vad gäller statistikrapportering (jmf., DO 2012) så slås grupperna samman till en gemensam kategori för denna analys.

används civilreligionsperspektivet för att synliggöra relevansen av att studera ett helt spektra av religiösa identiteter i relation till ett forskningsläge där framförallt de som definierats som religiösa studerats.

Metod och material

Analysen i denna artikel baseras på de nationella SOM-undersökningarna insamlade under hösten 2016 och vårvintern 2017. Enkätinsamlingsperioden avslutades 22 mars 2017. Insamlingen bestod av sex separata undersökningar (numrerade från Riks1 till Riks6). Analyserna presenterade i denna artikel är baserade på frågor ställda i undersökningen kallad ”Riks5”. Sammanlagt valde 3197 personer av de totalt 1650 tillfrågade att svara på enkätundersökningen ”Riks5” och svarsfrekvensen var därmed 51,6 procent (jmf., Bové 2017).

Operationalisering av religiös mittfåra och marginal

En upprinnelse till uppdelningen mittfåra och marginal är insikten att många som bodde i Sverige för 100 år sedan inte deltog varje vecka i gudstjänst (jmf., Willander 2014). Tidslinjerna som bekräftar kontinuiteten i gudstjänstdeltagande betraktar som regel regelbundet deltagande som deltagande en vanlig söndag (jmf., Skog 2001). Det råder dock oenighet bland religionssociologer om veckovist deltagande bör betraktas som regelbunden religiös praktik. Sedan 1900-talets början har definitionen av regelbundet gudstjänstdeltagande förskjutits och de senaste årtiondena har svenska religionssociologiska studier betraktat deltagande en gång i månaden som regelbundet deltagande (se, Willander 2014, kap. 3). Den internationella standarden är dock fortfarande veckovis deltagande.

För analysen här användes svaren på frågan ”Tillhör du någon kyrka, religiöst samfund eller religion?” Frågan kunde besvaras för a) Svenska kyrkan, b) annan kristen kyrka/samfund, c) muslimsk förening/samfund och d) religiös förening/samfund som varken är kristen eller muslimsk. Varje kyrka, religiöst samfund eller religion kunde besvaras med svarsalternativen ”Nej”, ”Ja, men jag har inte varit på gudstjänst/möte de senaste 12 månaderna” och ”Ja, och jag har varit på möte de senaste 12 månaderna” (se, SOM-institutet 2016: f93a-d). Av svaren på frågorna om tillhörighet i kyrka, religiöst samfund eller religion (f93a-d) skapades fyra grupper: ”Passiv medlem i Svenska kyrkan” är de som svarat att ”ja, jag är medlem i Svenska kyrkan men har inte varit på religiöst möte de senaste 12 månaderna”, ”Aktiv medlem i Svenska kyrkan” har svarat ”ja, jag är medlem i Svenska kyrkan och jag har deltagit i gudstjänst det senaste året”. Gruppen ”Ej medlem i någon religion” består av personer som har svarat nej på alla enkätfrågorna om religiös tillhörighet. Den sista kategorin ”religiös minoritet i Sverige” har svarat ja på någon av frågorna rörande annan kristen kyrka/samfund (f93b), muslimsk förening/samfund (f93c) och/eller religiöst samfund som varken är muslimsk eller kristen (f93d). Medlemmar i religiösa minoriteter summeras alltså till en sammanhållen grupp. Att göra en gemensam grupp kallad ”religiös minoritet i Sverige” motiverades analytiskt av att de gemensamt har en friare ställning till den

svenska staten. Utifrån analystekniska och forskningsetiska motiv bedömdes också företrädare för de enskilda minoriteterna vara för få för att redovisas separat. Enkätmaterial innehöll, till exempel, svar från 26 muslimer. I syfte att skapa sinsemellan separata grupper har de som både angett medlemskap i Svenska kyrkan och annan kristen kyrka, muslimskt samfund eller annan religion härletts till analyskategorin ”religiös minoritet i Sverige”.

De fastställda svaren på enkätfrågorna om tillhörighet inbegrep subjektivt definierad aktivitet. För analysen av Svenska kyrkans medlemmar innebär formuleringen att aktivitet är bredare definierad än den nuvarande standarden (det vill säga regelbundet deltagande betyder minst en gång i månaden). En konsekvens av detta är att aktiva i Svenska kyrkan blir fler än vad de blivit om mer strikta kriterier för deltagande använts. Just enkätfrågan om Svenska kyrkan är dock ställd så att de som svarar själva får bedöma om deltagande i samband med vigsel, dop eller begravning ska räknas som gudstjänstdeltagande eller inte. Det är relevant eftersom just deltagande vid kyrkliga förrättningar (dop, vigsel och begravning) ofta betraktas som ett ”icke-religiöst” deltagande av deltagarna själva (jmf., Bromander 2011).

Grupperna ”Passiv medlem i Svenska kyrkan” och ”Ej medlem i någon religiös organisation” bestäms för analysen vara mittfåra. Bestämningen görs utifrån ett civilreligionsperspektiv och ett historiskt perspektiv och betyder inte att dessa två grupper nödvändigtvis är de största i SOM-undersökningarna från 2016. Utifrån samma civilreligionssammanhang bestäms att grupperna ”Aktiv medlem i Svenska kyrkan” och ”Religiös minoritet i Sverige” för analysen förstås som religiösa marginaler.

Operationalisering av socioekonomisk status

Analysen av de fyra basgrupperna av civilreligion betraktades som utforskande samband mellan religiös tillhörighet och socioekonomisk status avgränsades till social klass. Social klass är inte ett är entydigt begrepp utan har istället länge varit ett trätoämne inom sociologin. Att undersöka social klass innebär att val behöver göras bland ett stort utbud av standardiserade mått på klass som återfinns i tidigare enkätundersökningar.

I Sverige användes länge indelningar av sociala klasser baserade på en yrkesindelning som inte används i andra länder (se., Oskarsson 2007). På senare tid har den svenska yrkesindelningen anpassats till europeiska standarder, till exempel European Socio-economic Classification (ESeC). Klassindelningen enligt ESeC-standarderna innefattar nio skalsteg⁴ som väger samman information om yrke, anställningsstatus i termer av anställningstrygghet och arbetsledande funktion samt information om arbetsplatsen (såsom antal anställda) (jmf., Oskarsson 2007:14). Det betyder att ESeC-standarderna väger in många av de aspekter av social klass som kan tänkas härledas till ekonomiskt kapital

4 Variabeln omfattar totalt nio skalsteg: 1) Hög tjänsteman; ledande befattning, 2) Kvalificerad tjänsteman, 3) Övrig tjänsteman, 4) Småföretagare exkl. lantbrukare, 5) Lantbrukare m.fl., 6) Arbetsledare; tekniker, 7) Yrkesutbildad inom handel/service/omsorg, 8) Yrkesutbildad arbetare, 9) Övrig arbetare. För läsbarhetens skull vändes skalan så att en hög siffra motsvarar en hög position på arbetsmarknaden.

samtidigt som standarden kan tangera både socialt kapital i form av nätverk knuten till arbetssituationen och kulturellt kapital i termer av utbildning nödvändig för vissa yrken.

ESeC standarden inbegriper dock inte direkta mått på inkomst. I ett svenskt sammanhang är det vanligare att ha en hög tjänstestandard (ESeC) än hög lön (jmf., Oskarsson 2009; Oskarsson m. fl. 2010). Därför användes resultat om inkomst i analysen. Enkätfrågan om inkomst var formulerad på följande sätt: Vilken är den ungefärliga sammanlagda årsinkomsten i kronor för samtliga personer i ditt hushåll före skatt (pension, studiemedel etc. ska räknas in).⁵ Understrykning används i den ursprungliga enkätfrågan.

Sist men inte minst innehöll den aktuella operationaliseringen av social klass information om utbildning. Att ta med information om utbildning motiverades av att kulturellt kapital erhållen genom utbildning skulle kunna påverka inställning till religion. Utbildning mättes i SOM-undersökningen genom enkätfrågan: Vilken skolutbildning har du? Om du ännu inte avslutat din utbildning, markera den du genomgår för närvarande.⁶

Eftersom analysen i denna artikel är utforskande vägdes resultaten av de tre valda variablerna samman för analysen. Sammanvägningen genomfördes med hjälp av klusteranalys. Genom förberedande statistiska analyser⁷ fastställdes att det finns två grupper bland de personer som svarat på enkäten. Informationen om de två grupp-tillhörigheterna användes för att genomföra en klusteranalys (k-means) som är så utformad att den åstadkommer grupper (kluster) som är skilda från varandra (jmf., Aldenderfer & Blashfield 1984).

För analysen standardiserades alla enskilda enkätresultat (yrkesstandard enligt ESeC, hushållets inkomst och utbildning) med hjälp av z-transformering. Standardiseringen genomfördes för att de olika enkätresultaten skulle få en jämförbar betydelse trots att de uppmätts med olika skalor.

5 Enkätfrågan hade följande svarsalternativ: 1) 100 000 eller mindre, 2) 101 000–200 000, 3) 201 000–300 000, 4) 301 000–400 000, 5) 401 000–500 000, 6) 501 000–600 000, 7) 601 000–700 000, 8) 701 000–800 000, 9) 801 000–900 000, 10) 901 000–1 000 000, 11) 1 001 000–1 100 000 och 12) Mer än 1 100 000.

6 Svarsalternativen löd: 1) Ej fullgjort grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola), 2) Grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola), 3) Studier vid gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande), 4) Examen från gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande), 5) Eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet, 6) Studier vid högskola/universitet, 7) Examen från högskola/universitet, 8) Studier vid/examen från forskarutbildning.

7 Antalet grupper (kluster) bestämdes med hjälp av hierarkisk klusteranalys (average linkage between groups). För att ge svaren på de tre ingående variablerna samma möjligheter att påverka utfallet och därmed kontrollera för att variablerna är mätta på med hjälp av olika skalor z-transformerades först resultaten för position på arbetsmarknaden, utbildning och hushållets inkomst. Härefter visade resultatet av den hierarkiska klusteranalysen att det var först i det sista slutgiltiga steget i analysen som de kvadrerade avstånden mellan stegen ökade på ett markant sätt. Mot bakgrund av dessa resultat fastställdes att det finns två grupper (kluster) i data.

Alternativa förklaringar: Genus och ålder

En återkommande kritik av socioekonomiska analyser är att betydelsen av social klass är sekundär i relation till genus och ålderskillnader (jmf., Wright 1997). I SOM-undersökningen mäts genustillhörighet med hjälp av frågan: ”Är du?”, ”kvinna”, ”man”, ”annat”. Uppgiften kompletteras med folkbokföringsuppgifter varpå kategorierna reduceras till man eller kvinna.

De som svarade på SOM-undersökningen var mellan 16–85 år gamla. Detta åldersspann har delats in i fyra kategorier som tidigare använts för att undersöka social klass (jmf., Oskarson m. fl. 2010). Ålderskategorierna som används för analysen i denna artikel är således 16–29, 30–49, 50–64 och 65–85 år.

Analytisk strategi

I förgrunden för analysen står de fyra civilreligiösa basgruppernas relation till social klass. Resultatpresentationen inleds därför med beskrivande resultat över religionstillhörigheter med civilreligiös relevans och klasskluster. För att undersöka religionstillhörigheternas sociala position i Sverige presenteras här efter en analys av de inbördes relationerna mellan de framtagna religions- och klassklustertillhörigheterna. Sambandsanalyserna kompletteras här efter med korstabellanalyser över kön och ålderskategorier. De enkla sambandsanalyserna motiveras av undersökningens utforskande ansats.

Resultat

Religiös tillhörighet i Sverige år 2016

Hur många tillhörde någon kyrka, religiöst samfund eller religion 2016? Enligt SOM-undersökningen verkar den gamla och den nya mittfåran fortfarande samla en majoritet av den svenska befolkningen (se tabell 2 där religionstillhörigheterna är sorterade i fallande ordning). Passiva medlemmar i Svenska kyrkan utgör den största gruppen då sammanlagt 43,2 procent av Sveriges befolkning svarade på ett sätt som överensstämmer med kriterierna för denna analyskategori. Storleksmässigt följer sedan gruppen som inte tillhör någon religion eftersom 29,7 procent svarade att de inte tillhör någon kyrka, religion eller samfund. En dryg majoritet, 72,9 procent av de som svarat på enkäten, tillhör alltså någon av mittfåregrupporna.

Tabell 2. Religiös tillhörighet. Sverige, 2016. Procent.

	Andel (%)
Passiv medlem i Svenska kyrkan	43,2
Ej medlem i någon religion	29,7
Aktiv medlem i Svenska kyrkan	19,7
Religiös minoritet i Sverige	7,6
Totalt	100
Antal svarande (n)	1.246

Källa: Riks SOM 2016, Enkät 5

Gruppen kallad ”aktiv medlem i Svenska kyrkan” skapades – som tidigare nämnts – av svaren på enkätfrågor där de svarande själv fick ange sin aktivitet. Med tanke på att den stabilitet över tid som uppmätts för gudstjänstdeltagande på cirka 5 procent av Sveriges befolkning (jmf., Willander 2014:121) är gruppen som här diskuteras som ”aktiv medlem i Svenska kyrkan” omfattande: 19,8 procent av de svarande.

Det kan noteras att i jämförelse med andra enkätstudier (till exempel European Value Study, se Willander 2014) så överensstämmer andelen som säger sig vara medlemmar i Svenska kyrkan relativt väl med officiella uppgifter. Sammanlagt svarade 63 procent att de var medlemmar i Svenska kyrkan i SOM-undersökningarna 2016. Samma år rapporterades att 61,2 procent av Sveriges befolkning var medlemmar i Svenska kyrkan.

Andelen av befolkningen benämnd ”religiös minoritet i Sverige” bör också kommenteras. Enligt officiell statistik över medlemmar eller motsvarande i religiösa samfund framtagen av myndigheten för stöd till trossamfund är cirka 8 procent av befolkningen medlem av ett bidragsberättigat samfund (jmf., Lövheim & Nordin red. 2015/2017:46–47). I tabell 2 har 7,3 procent av befolkningen definierats tillhöra denna grupp. Jämförelser med officiell statistik understryker således att de fyra religiösa tillhörighetsgrupperna från SOM-undersökningen stämmer relativt väl överens med motsvarande delar i befolkningen.

I sin helhet visar enkätresultaten att det är vanligare att ha en religiös identitet än att inte ha en sådan i Sverige. Ungefär tre av tio boende i Sverige kan sägas vara sekulära i bemärkelsen ”ej medlem i någon religiös organisation”.

Ett högre och ett lägre klasskluster

Social klass operationaliserades genom att väga samman resultat om yrke, inkomst och utbildning. Mer precist: Position på arbetsmarknaden (ESeC), utbildning (från ej fullgjort grundskola till forskarutbildningsnivå) och hushållets sammanlagda inkomst (från 100 000 per år till mer än 1 100 000 per år). De tre variablerna kan sägas mäta olika aspekter av klass då det finns en signifikant medelstark korrelation mellan position på arbetsmarknaden (ESeC) och utbildning (Pearsons $R = .547$) och mellan

position på arbetsmarknaden och hushållets inkomst (Pearsons $R = .324$). Även mellan hushållets inkomst och utbildning finns en medelstark samvariation som är signifikant (Pearsons $R = .349$).

Klusteranalysen av SOM-data från 2016 visade att det finns två klasskluster i Sverige (se tabell 3). Dessa har tolkats som ett ”högre” och ett ”lägre” klasskluster. Resultaten avspeglar att en genomsnittligt högre klasstillhörighet inte nödvändigtvis ser likadan ut i olika länder. I Sverige är det relativt vanligt att ha en hög position på tjänstemarknaden och en hög utbildning utan att för den skull ha en lön som på ett avsevärt sätt skiljer sig från genomsnittet (jmf., Oscarsson 2009). Därför, som framgår av resultaten presenterade i tabell 3, förklarar hög tjänstposition och utbildning mer än skillnader i lön mellan det ”högre” och ”lägre” klassklustret.

Tabell 3. Ett lägre och ett högre klasskluster. Sverige, 2016.

	Kluster diskuterade i texten som...	
	Lägre	Högre
Position på arbetsmarknaden (ESeC)	-0,84672	0,72272
Utbildning	-0,72268	0,71006
Årsinkomst för hushållet	-0,45932	0,45210
Antal svarande (n)	620	763

Källa: Riks SOM 2016, Enkät 5

Klustret som benämns som det ”lägre” klassklustret omfattar 620 av de som svarat på enkäten. Kännetecknande för dessa personer är att de har en lägre position på arbetsmarknaden, en lägre utbildning och en lägre årsinkomst för hushållet. På motsvarande sätt kännetecknas de 763 personer som ingår i det ”högre” klassklustret av hög position i arbetslivet, hög utbildning och hög årsinkomst för hushållet. Att position på arbetsmarknaden rymmer faktorer såsom anställningstrygghet gör att en relativt hög tjänstposition tillsammans med relativt hög utbildningsnivån är vanlig i Sverige. Detta bidrar i sin tur till att det finns fler personer i det högre klassklustret än det lägre.⁸

⁸ Sammanlagt ingår svaren från 1383 personer i klusteranalysen. Bortfallet beror på att analysen inte räknar med personer som inte svarat/saknar värden på en av de ingående variablerna.

Samband mellan klasskluster- och religiös tillhörighet

I tabell 4 redovisas en analys över det ”lägre” och ”högre” klasskultrets religionstillhörighet. På ett övergripande plan visar resultaten i tabell 4 att det är vanligare bland de som tillhör det ”lägre” klasskultret att vara medlemmar i Svenska kyrkan men inte delta eller att tillhöra en religiös minoritet i Sverige. På samma sätt är det vanligare att vara aktiv medlem i Svenska kyrkan eller att inte vara medlem i någon religiös organisation och tillhöra det ”högre” klasskultret. Både det ”lägre” och det ”högre” klasskultret innehåller alltså tendenser till delning mellan en mer religiöst aktiv grupp och en mindre religiöst aktiv grupp.

Tabell 4. Religiös tillhörighet över klasstillhörighet. Sverige, 2016. Procent.

	Kluster diskuterade i texten som...		
	“Lägre”	“Högre”	Totalt
Passiv medlem i Svenska kyrkan	48,3	39,2	43,2
Ej medlem i någon religion	25,0	33,3	29,7
Aktiv medlem i Svenska kyrkan	18,0	21,2	19,8
Religiös minoritet i Sverige	8,6	6,3	7,3
Totalt	100	100	100
Antal svarande (n)	544	702	1246

Källa: SOM 2016, enkät 5

Skillnaderna mellan grupperna i tabell 4 är signifikanta ($\chi^2(3) = 17.09$, $p < .01$) och en analys av de standardiserade residualerna visade att framförallt frånvaron av personer som inte är medlem i någon religiös organisation i det ”lägre” klasskultret ($z = -2.0$)⁹ bidrog till de signifikanta skillnaderna mellan grupperna. Det fanns också en tendens till övervikt av personer som tillhör det ”högre” klasskultret som inte är medlemmar i någon religiös organisation ($z = 1.8$) samt, en övervikt av tillhörande det ”lägre” klasskultret som är passiva medlemmar i Svenska kyrkan ($z = 1.8$). Att gruppen som inte är medlem i någon religiös organisation tenderar att vara en del av det ”högre” klasskultret kan möjligen förklaras av att personer med hög inkomst var bland de första att träda ur Svenska kyrkan och har fortsatt vara en stor grupp bland de som träder ur (jmf., Bromander 2011; Bromander och Jonsson 2018).

Betraktat ur ett civilreligiöst perspektiv så visar resultaten att de religiösa mittfårorerna såväl som marginalerna delvis delas av social klass. Det finns positiva samband mellan, å ena sidan, den gamla marginalen (aktiva i Svenska kyrkan) och den nya

9 Till de residualer som betraktas som signifikanta räknas de som överstiger 1.96 oavsett plus eller minustecken (jmf., Fields 2013: 744). Ett minustecken, som i detta fall, betyder att den observerade antalet celler understiger det antal som borde ha varit observerat i cellen vid ett slumpmässigt utfall.

mittfåran (ej medlem i någon religion) och, å andra sidan, tillhörighet till det ”högre” klassklustret. På motsvarande sätt finns ett positiva samband mellan, å ena sidan, den gamla mittfåran (passiv medlem i Svenska kyrkan) och den nya marginalen (religiös minoritet i Sverige) och, å andra sidan, tillhörighet till det ”lägre” klassklustret.

Betydelsen av genus- och ålderskillnader

De hittills redovisade resultaten blir mindre entydiga när analysen tar hänsyn till genuskillnader. I tabell 5 redovisas genuskillnader totalt (kolumn 3 och 6) samt separat för kvinnor (kolumn 1–3) och män (kolumn 4–6) över klassklustertillhörighet.

Övergripande skiljer sig kvinnor och mäns religionstillhörighet sig åt på ett signifikant sätt ($\chi^2 (3) = 18.44, p < .00$). Kvinnor är signifikant överrepresenterade i kategorin aktiv medlem i Svenska kyrkan ($z=2$) medan männen är signifikant överrepresenterade i kategorin ej medlem i någon religiös organisation ($z=2.1$). På ett motsvarande sätt är kvinnor underrepresenterade i kategorin som inte tillhör någon religiös organisation ($z=-2$) och män i kategorin aktiva medlemmar i Svenska kyrkan ($z=-2,1$). Resultaten kan sägas återspegla jämförelser såsom Voas med flera (2013) internationella undersökning som visat att kvinnor i Sverige till en högre utsträckning är medlemmar i religiösa organisationer än män.

Tabell 5. Religiös tillhörighet över social klass och kön. Sverige, 2016. Procent.

	Kvinnor		Kvinnor totalt	Män		Män totalt
	Klasskluster, diskuteras i texten som...			Klasskluster, diskuteras i texten som...		
	”Lägre”	”Högre”		”Lägre”	”Högre”	
Passiv medlem i Svenska kyrkan	48,1	42,7	44,8	48,5	34,6	41,5
Ej medlem i någon religion	21,6	27,5	25,2	27,7	40,8	34,3
Aktiv medlem i Svenska kyrkan	22,0	23,4	22,9	14,9	18,4	16,7
Religiös minoritet i Sverige	8,3	6,4	7,1	8,9	6,1	7,5
Totalt (procent)	100	100	100	100	100	100
n	241	393	634	303	309	612

Kommentar: Skillnader mellan cellerna testades med hjälp av tre separata chi-två test: 1) Skillnader mellan män och kvinnor (oavsett klassklustertillhörighet), 2) Skillnader inom gruppen kvinnor men över klassklustertillhörighet samt 3) Skillnader inom gruppen män men över klassklustertillhörighet. Resultaten visade signifikanta skillnader mellan män och kvinnor ($p < .000$) och inom gruppen män med skilda klassklustertillhörigheter ($p < .001$) men inte mellan kvinnor med skilda klasstillhörigheter ($p < .267$).

Källa: SOM 2016, enkät 5

Eftersom civilreligiösa basgruppers samband med klassklustertillhörighet står i fokus i denna artikel fördjupandes analysen genom att särskilja gruppen kvinnor från gruppen män samtidigt som både kvinnor och mäns klassklustertillhörighet tas hänsyn till. När detta görs framkommer att män skiljer sig signifikant åt över klassstillhörighet men inte kvinnor. Närmare bestämt skiljer sig mäns religionstillhörighet över klassklustertillhörighet ($\chi^2(3)=17.45$, $p < .001$) genom tendenser till att män i det ”högre” klassklostret som *inte* är medlem i någon religion är överrepresenterade ($z=1.9$) och tendenser till att män i det lägre klassklostret är överrepresenterade bland dem som är passiva medlemmar i Svenska kyrkan ($z=1.9$). Bland männen tenderar de som tillhör det ”högre” klassklostret vara underrepresenterade i gruppen passiva medlemmar i Svenska kyrkan ($z=-1.9$) medan män i det ”lägre” klassklostret i lägre utsträckning finns representerade bland dem som ej tillhör någon religion ($z=-2.0$). Spänningen mellan det som teoretiskt diskuterades som den nya mittfåran (ej medlem i någon religion) och den gamla mittfåran (passiv medlem i Svenska kyrkan) kan således vara extra påtaglig inom gruppen män där de som tillhör ett ”högre” klassklostret lutar mot den nya mittfåran medan de som tillhör ett ”lägre” klassklostret i större utsträckning kan associeras med den gamla mittfåran.

Resultaten rörande klassklustertillhörighet och civilreligion nyanseras ytterligare om ålderskillnader beaktas. Av utrymmesskal redovisas endast fördelningen av de civilreligiösa basgrupperna över ålder i tabellform (se tabell 6). På ett övergripande plan skiljer sig de olika ålderskategoriernas religionstillhörighet åt på ett signifikant sätt ($\chi^2(9)=30.87$, $p < .00$). Framförallt är det den äldsta åldersgruppen (65–85 år) som sticker ut genom att vara överrepresenterade i kategorin aktiva medlemmar i Svenska kyrkan ($z=2.8$) och underrepresenterad i gruppen som inte tillhör någon religiös organisation ($z=-2.1$). De yngsta åldersgrupperna (16–29 år och 30–49 år) är i kontrast till den äldsta åldersgruppen underrepresenterade i kategorin aktiv medlem i Svenska kyrkan. Istället finns en tendens till överrepresentation för den näst yngsta åldersgruppen (30–49 år) i kategorin medlem i en religiös minoritet ($z=1.9$).

Tabell 6. Religiös tillhörighet över ålder. Sverige, 2016. Procent.

	Ålderskategorier				Totalt
	16–29	30–49	50–64	65–85	
Passiv medlem i Svenska kyrkan	34,3	31,9	30,5	24,0	29,4
Ej medlem i någon religion	9,5	10,9	7,5	5,8	8,3
Aktiv medlem i Svenska kyrkan	42,4	41,4	41,0	44,4	42,3
Religiös minoritet i Sverige	13,8	15,8	21,0	25,8	19,9
Totalt (procent)	100	100	100	100	100
Antal svarande (n)	210	430	371	446	1457

$p < .0001$

Källa: SOM 2016, enkät 5

Analysen fördjupas genom att särskilja åldersgrupper samtidigt som hänsyn tas till klassklustertillhörighet. Den fördjupade analysen visade signifikanta skillnader inom gruppen 65–85 år, 50–64 år och 30–49 år men inte den yngsta gruppen 16–29 år.¹⁰ Inom gruppen 65–85 år är skillnaderna störst och ”högre” klassklustertillhörighet är associerat med inte vara medlem i någon religiös organisation ($z=2.1$) medan ”lägre” klasstillhörighet är associerat med att vara passiv medlem i Svenska kyrkan ($z=2.0$). Den gamla och den nya ”mittfåran” delar med andra ord det äldsta åldersegmentet på ett tydligt sätt som inte återfinns inom de andra jämförelsegrupperna. För 50–64 åringarna är det snarare medlemskap i den nya marginalen (medlem i en religiös minoritet) som är överrepresenterat för dem i det ”lägre” klassklustret ($z=2.1$) och underrepresenterat i det ”högre” klassklustret ($z=-2.1$). Bland 30–49 åringarna återfinns inte på samma sätt en tudelning mellan någon mittfåra eller marginal och skillnaderna mellan dem inom den yngsta åldersgruppen (16–29 år) är inte statistisk signifikanta.

Analysen visar således att både genus och ålder samvarierar med religiös tillhörighet och i förlängningen de föreslagna civilreligiösa basgrupperna. Betydelsen är inte entydig och kan inte tillfullo sägas vara överordnad klassklustertillhörighet. Mest påfallande är kanske att inom gruppen män är religionstillhörigheten i högre grad en klassfråga än inom gruppen kvinnor. Detsamma gäller äldre ålderskategorier jämfört med yngre.

Diskussion

I den här artikeln diskuterades religiös tillhörighet i termer av civilreligion. Det innebär att religiös tillhörighet såsom aktiv eller passiv medlem i Svenska kyrkan eller religiös minoritet tillsammans med dem som inte är medlem av någon religion gavs en vidare och sociologisk betydelse. Istället för att betrakta dessa grupper i ljuset av vad religiösa traditioner förväntar sig av individer lyfte artikeln fram att offentliga ramverk för religiositet är formulerade av både religiösa och sekulära intressen. En viss typ av religiös tillhörighet, som att vara medlem i en kyrka med inte delta i gudstjänster, kan betraktas som ett specifikt sätt att hantera både religiösa och sekulära intressen.

Att betrakta religiös tillhörighet och praktik som civilreligion synliggör att alla sätt att förhålla sig till krav och förväntningar inte nödvändigtvis har samma sociala ställning. Tidigare forskning har demonstrerat samband mellan hög social klass och tillgång till politiska arenor i Sverige (se, exempelvis Oscarsson 2009; Bengtsson med flera 2013). Hög klass bland dem som har en viss typ av religionstillhörighet skulle alltså kunna betyda större utrymme för att formulera offentliga samtal om hur individer som bor i Sverige bör förhålla sig till det religiösa. Observera att det här tolkningsföreträdet inte nödvändigtvis sträcker sig till personlig religiositet utan

10 Skillnaderna inom gruppen 16–29 år var inte signifikanta ($\chi^2(3) = .751, p < .864$) men det var skillnaderna inom grupperna 30–49 år ($\chi^2(3) = 14.76, p < .01$), 50–64 år ($\chi^2(3) = 11.03, p < .05$) och 65–85 år ($\chi^2(3) = 17.92, p < .001$)

rör framförallt vilka idéer som företräds politiskt, administrativt och kanske även i kulturdebatter.

Mot bakgrund i det civilreligiösa perspektivet och tidigare forskning om vanlig och ovanlig religiositet i Sverige identifierades fyra civilreligiösa basgrupper. Dessa gavs namnen en ny och en gammal mittfåra och en ny och en gammal marginal. Resultaten visade att dessas socioekonomiska status i termer av social klass, genus och ålderskillnader skilde sig åt.

Enligt analysen kan majoriteten av Sveriges befolkning betraktas som tillhörande den religiösa mittfåran och att den gamla mittfåran (passiv medlem i Svenska kyrkan) fortfarande är större än den nya (ej medlem i någon religion). De religiösa marginalerna (aktiv medlem i Svenska kyrkan och religiös minoritet i Sverige) var för analysen brett definierade. Trots detta var utgjorde marginalerna inte mer än en dryg fjärdedel av alla som deltog i undersökningen.

Analysen visade vidare att social klass snarare delar än förenar den religiösa mittfåran och den religiösa marginalen. Framförallt är det den nya religiösa mittfåran bestående av personer som inte är medlem i någon religiös organisation som tydligt är placerat i det ”högre” klassklusterskiktet. Den gamla mittfåran – passiva medlemmar i Svenska kyrkan – tenderar att tillhöra det ”lägre” klassklusterskiktet. Kompletterande analyser av köns- och ålderskillnader visade att klasskillnaderna är påtagliga inom gruppen män och inom de äldre åldersgrupperna (särskilt bland 65–85 åringarna) men inte bland kvinnor och yngre åldersgrupper (16–29 år).

De övergripande samband mellan social klass, genus och ålderskillnader som lyfts fram i artikeln väcker flera frågor för framtida forskning. Exempelvis, förändras den nya sekulära mittfårans sociala status över tid? Denna grupp kommer sannolikt bli allt större (jmf., Bromander och Jonsson 2018). Betyder ökningen att den sociala statusen blandas upp och därmed sänks? Analysen i artikeln visade på genusskillnader och att det just nu finns en manlig dominans i den nya sekulära mittfåran. Är den manliga dominansen en ny, flyktig företeelse eller har en ojämn fördelning mellan män och kvinnor präglat gruppen över tid? Dessutom, betyder detta i förlängningen att sekulariseringen av Sveriges befolkning skulle kunna förstås utifrån genusperspektiv?

Nya analyser över tid motiveras också av samband mellan minoritetsreligion och det ”lägre” klassklusterskiktet. Är det här ett nytt fenomen eller kan samband även observeras över tid? Religion är ju en av sju diskrimineringsgrunder i Sverige (DO 2012). Trots det framför samhällsvetenskaplig forskning om diskriminering till följd av etnicitet ofta att religion är en underordnad aspekt av etnicitet (jmf., Bursell 2012). I kontrast till detta föranleder resultaten från denna studie möjligen att religion och etnicitet prövas som separata förklaringar i framtida studier. Studier som skiljer på etnicitet och religiös tillhörighet skulle också kunna ge nya kunskaper om skillnader i social status mellan minoritetsreligioner. Framtida studier på dessa tema bör möjligtvis utformas så att fler svar erhålls från personer med religiös minoritetsidentitet.

Förutom de frågor som väckts om förändring över tid så lämnar analysen en mycket stor mängd frågor till vidare forskning som berör civilreligion som sammanhållna övertygelser och inställningar till det religiösa i samhället. För i gemensamma övertygelser och idéer återfinns

mycket av religionspolitiskt laddat stoff. Det vill säga övertygelser om religioners roll i samhället eller hur det religiösa bör hanteras när samhället både verkar vara sekulärt och präglat av religiös pluralism. För att ta reda på om de fyra basgrupperna av civilreligion som föreslagits här är bärare av separata idéer behövs fler undersökningar ur ett civilreligiöst perspektiv.

Referenser

Lagar och förordningar (i kronologisk ordning)

- Kyrkio-Lag och Ordning (1686) tillgänglig online, nerladdad 20170616 via: <http://www.mlang.name/arkisto/kyrkio-lag-1686.html>
- Lag om Svenska kyrkan (SFS 1998:1951), tillgänglig 20170630 via: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-19981591-om-svenska-kyrkan_sfs-1998-1591
- Lag om trossamfund (SFS 1998:1593), tillgänglig 20170630 via: http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-19981593-om-trossamfund_sfs-1998-1593

Litteratur

- Aldenderfer, M. S. & R. K. Blashfield. (1987) "Cluster Analysis", *Quantitative Applications in the Social Sciences*. Beverly Hills: Sage University Paper.
- Andersson, U., Ohlsson, J., Oscarsson, H. & M. Oskarson (red) (2017) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet.
- Bellah, R. (1980) "Introduction", vii–xv i R. Bellah & P.H. Hammond (red) *Varieties of Civil Religion*. San Francisco: Harper & Row Publishers.
- Bellah, R. N. (1967/2005) "Civil religion in America", *Daedalus* 134 (4):40–55.
- Bengtsson, M., Berglund, T. & M. Oskarson (2013) "Class and ideological orientations revisited: an exploration of class-based mechanisms", *The British Journal of Sociology* 64 (4):691–716.
- Berger, P. L. & T. Luckmann (1966) *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books.
- Bové, K. (2017) "Den nationella SOM-undersökningen 2016", 621–629 i U. Andersson, J. Ohlsson, H. Oscarsson & M. Oskarson (red) (2017) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet.
- Bromander, J & P. Jonsson (kommande, 2018) *Medlemskap i rörelse: En studie av förändringar i Svenska kyrkans medlemskår*. Uppsala: Svenska kyrkan.
- Bromander, J. (2011) *Svenska kyrkans medlemmar*. Stockholm: Verbum.
- Bromander, J. (2013) "Religiositet i Sverige", 291–301 i L. Weibull, H. Oscarsson & A. Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Bursell, M. (2012) *Ethnic Discrimination, Name Change and Labor Market Inequality: Mixed approaches to ethnic exclusion in Sweden*. Stockholm: Stockholm University.
- DO (2012) *Statistikens roll för arbete mot diskriminering: En fråga om trovärdighet*, Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen.

- Durkheim, É. ([1912]/2001) *The Elementary forms of Religious Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Fields, A. (2013) *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. Los Angeles, London: Sage.
- Furseth, I & P. Repstad (2005) *Religionssociologi: En introduktion*. Malmö: Liber.
- Furseth, I. (1994) "Civil Religion in a Low Key: The Case of Norway", *Acta Sociologica* 37 (1):39–54.
- Furseth, I. (red.) (2017) *Religious Complexity in the Public Spheres: Comparing Nordic Countries*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Gorski, Philip S. (2017) *American Covenant: A History of Civil Religion from the Puritans to the Present*. Princeton: Princeton University Press.
- Gorski, P. S. (2011a) "Barack Obama and Civil Religion", *Political Power and Social Theory* 22: 179–214.
- Gorski, P. S. (2011b) "Rejoinder: Why Civil Religion", *Political Power and Social Theory* 22: 245–257.
- Hammond P.H. (1980) "The Development of Civil Religion", 121–166 i R. Bellah & P.H. Hammond (red) *Varieties of Civil Religion*. San Francisco: Harper & Row Publishers.
- Lindberg, J. (2015) *Religion in Nordic Politics as a Means to Societal Cohesion: An Empirical Study on Party Platforms and Parliamentary Debates 1988–2012*. Uppsala: Uppsala Universitet Dissertations.
- Lövheim, M. & M. Nordin (red) (2015/2017) *Sociologiska perspektiv på religion i Sverige*. Lund: Gleerups.
- Norris, P. & R. Inglehart (2004) *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oskarson, M. (2009) "Viskningar och rop – om samband mellan klass och politik", 39–47 i L. Weibull & S. Holmberg (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet.
- Oskarson, M., Bengtsson, M. och T. Berglund (red) (2010) *En fråga om klass – levnadsförhållanden, livsstil, politik*. Malmö: Liber.
- Oskarsson, M. (2007) *Att koda klass: Valundersökningarnas klasschema jämfört med European Socio-economic Classification (ESeC)*. Göteborg: SOM-institutet.
- Repstad, P. (2009) "Civil Religion in an Age of Changing Churches and Societies. A look at the Nordic Situation", 199–214 i A. Hvithama, M. Warburg & B. Jacobsen (red) *Holy nations and global identities: civil religion, nationalism, and globalisation*. Brill.
- Skog, M. (red.) (2001) *Det religiösa Sverige: Gudstjänst och andaktsliv under ett veckoslut kring millennieskiftet*. Örebro: Libris.
- SOM-institutet (2016) *Kodbok. Den nationella SOM-undersökningen*. Göteborg: SOM-institutet.
- Sundback, S. (2007) "Membership in the Nordic "National" Churches as a "Civil Religious" Phenomenon", *Implicit Religion* 262–280.
- Thidevall, S. (2016) *Kampen om samhällsreligionen: Dagens nyheters djävulskampanj 1909*. Skellefteå: Artos & Norma.

- Thurfjell, D. (2015) *Det gudlösa folket. De postkristna svenskarna och religionen*. Stockholm: Molin & Sorgenfrei.
- Voas, D. (2009) "The Rise and Fall of Fuzzy Fidelity in Europe", *European Sociological Review* 25 (2): 155–158.
- Voas, D., McAndrew, S., & I. Storm (2013) "Modernization and the gender gap in religiosity: Evidence from cross-cultural European Surveys", *Kölner Zeitschrift Für Sociologie*, 65:259–283.
- Weibull, L & J. Strid (2011) "Fyra perspektiv på religion i Sverige", 331–347 i S. Holmberg, L. Weibull & H. Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Willander, E. (2013) "Jag tror på något? Konstruktioner av tro och tilltro", *Sociologisk forskning* 50 (2):117–138.
- Willander, E. (2014) *What Counts as Religion in Sociology? The Problem of Religiosity in Sociological Methodology*. Uppsala: Uppsala University Dissertations.
- Willander, E. (2015/2017) "Religiositet och sekularisering", 53–68 i M. Lövheim & M. Nordin (red) (2015/2017) *Sociologiska perspektiv på religion i Sverige*. Lund: Gleerups.
- Wright, E. O. (1997) *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wuthnow, R. (2016) *Inventing American Religion: Polls, Surveys, and the Tenuous Quest for a Nation's Faith*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Wuthnow, R. (1988) *The Restructuring of American Religion: Society and faith since World War II*. Princeton: Princeton University Press.

Korresponderande författare

Erika Willander
 Sociologiska institutionen Uppsala universitet
 Box 624, 751 26 Uppsala
 erika.willander@soc.uu.se

Författarpresentation

Erika Willander är sociolog verksam i Uppsala. Bland hennes senaste svenska publikationer kan "Svenska kyrkan och dess prästers tro" (2016) och "Religion efter migration" (2016) nämnas. Willander belönades 2016 med sociologförbundets pris till nydisputerad forskare för avhandlingen "What Counts as Religion in Sociology?" (2014).